

УДК 94(477.51):49.47«17/20».656.8

Олександр Асадчев

НАРИСИ З ІСТОРІЇ ПОШТОВОГО, ТЕЛЕГРАФНОГО ТА ТЕЛЕФОННОГО ЗВ'ЯЗКУ В УКРАЇНІ, ЗОКРЕМА В СЛОБОДІ РАДУЛЬ ТА МІСТЕЧКАХ ЛЮБЕЧ І РІПКИ, ЩО НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (друга половина XVII – початок XX ст.).

Частина друга

ESSAYS ON THE HISTORY OF POSTAL, TELEGRAPH AND TELEPHONE COMMUNICATION IN UKRAINE, IN PARTICULAR IN THE VILLAGE OF RADUL AND TOWNS OF LIUBECH AND RIPKY, IN THE CHERNIHIV REGION (the second half of the 17th – the beginning of the 20th century). The two part

DOI: 10.58407/litopis.260105

© О. Асадчев, 2026. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6818-9207>

Мета розвідки – розглянути історичні аспекти виникнення й розвитку поштового, поштово-телеграфного та телефонного зв'язку, особливості його функціонування в Україні (у період Гетьманщини, під час протекторату Московського царства та Російської імперії, у період існування Української Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки), зокрема в селищі Радуль, що на Чернігівщині.

Методологічно дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності, комплексності, діалектики, історико-критичного аналізу. **Наукова новизна** полягає в тому, що автором уперше на основі широкого кола історичних та неопублікованих архівних джерел встановлено час, коли було започатковано регулярний поштовий, телеграфний та телефонний зв'язок у селищі Радуль (колишній слободі Городнянського повіту Чернігівської губернії). Як розвивався зв'язок і функціонували поштові та поштово-телеграфні установи на Чернігівщині в період від останньої чверті XVII – до початку XX ст., зокрема в Радулі. Висвітлено інформацію про випуск в обіг перших поштових марок земської пошти Козелецького та Остерського повітів Чернігівської губернії. Виявлено структуру, штати, організацію роботи і персоналії працівників поштової станції та поштово-телеграфного відділення у слободі Радуль.

Висновки. Автором проаналізовано неопубліковані архівні документальні матеріали з історії заснування та розвитку поштових і поштово-телеграфних установ з кінця XVII до початку XX ст. на Чернігівщині, зокрема в селищі Радуль, містечках Любеч і Ріпки, що зберігаються в Центральному історичному архіві України (м. Київ) та Державному архіві Чернігівської області. Виявлено, під впливом яких конкретних історичних умов і яким чином відбувалося запровадження поштового зв'язку, зокрема державної пошти, вільної пошти та земської пошти, а також розвиток телеграфного і телефонного сполучення на теренах України та, насамперед, у Чернігівській губернії в період від останньої чверті XVII до початку XX ст.

Ключові слова: пошта, земська пошта, вільна пошта, листоноша, земські марки, телеграф, телефон, Чернігівська губернія, Радуль, Любеч, Ріпки.

The purpose – consider the historical aspects of the emergence and development of postal, postal-telegraph and telephone communication, peculiarities of its functioning in Ukraine (during the Hetmanship period, during the protectorate of the Muscovite Kingdom and the Russian Empire, the existence of the Ukrainian People's Republic, the Ukrainian State, the Ukrainian Socialist Soviet Republic) and, in particular, in Chernihiv region and the settlement of Radul.

Methodologically the research is based on principles of historicism, objectivity, systematicity, complexity, dialectics, and historical-critical analysis.

The scientific novelty of the investigation lies in the fact that the author for the first time, based on a wide range of historical and unpublished archival sources, established the time when regular postal, telegraphic and telephone communication was started in the of settlement Radul (former sloboda of Horodnya district, Chernihiv province). How communication developed and postal and telegraph institutions functioned in Chernihiv region in the period from the last quarter of the 17th c. to the beginning of the 20th c., as well as in Radul. The information on the issue of the first state postage stamps of the Zemstvo post office of Kozeletsky and Ostersky counties of the Chernihiv region, is highlighted. The structure, staffing, organization of work and personnel of employees of the postal station and the postal and telegraph office in the village Radul were revealed.

Conclusions. The author analyzed for the first time unpublished archival documentary materials on the history of the establishment and development of postal and postal and telegraph institutions from the end of the 17th to the beginning of the 20th c. in Chernihiv region, in particular in the village of Radul, the towns of Lyubech and Ripky, which are stored in the Central Historical Archive of Ukraine in Kyiv and the State Archive of the Chernihiv region. It is revealed under which specific historical conditions and how the introduction of postal communication, in particular state post, free post and zemstvo post, as well as the development of telegraph and telephone communication in the territory of Ukraine and, primarily in the Chernihiv region, in the period from the last quarters of the 17th to the beginning of the 20th c.

Key words: post office, zemstvo post, free post office, postman, zemstvo stamps, telegraph, telephone, Chernihiv region, Radul, Lyubech, Ripky.

Продовження. Початок у попередньому номері.

Про поштові та поштово-телеграфні установи в слободі Радул та містечках Любеч і Ріпки

Через брак архівних та інших історичних джерел можна лише припустити, що багато років війту та мешканцям Радуля доставляли кореспонденцію поштарі-листоноші. Зазвичай вони не мали права контактувати з кореспонденцією безпосередньо – до поштових установ листоноша відвозив її в запечатаній поштовій сумці, без попереднього відкриття, або в опечатаних пакетах. Листонош обирали громади, вони мали певні пільги. Так, за часів заснування пошти Рум'янцевим-Задунайським на території Лівобережної України в 1765 р., листоноші звільнялися від будь-яких податей та повинностей, а їхні будинки – від постоїв, тобто від розквартирування військовослужбовців. Такі ж пільги мали листоноші і в першій третині XIX ст.¹ Так, наприкінці 1820-х рр. у Чернігівській губернії було 2192 поштарів-листонош («письмовозных почталионов»). Їх обирали з козаків, підпомічників, міщан і посполитих. Їхні помешкання звільнялися від постоїв, а вони самі – від податей та всілякої іншої служби, окрім доставки листів. Такі ж поштарі були і в Полтавській та Київській губерніях. Відповідно до іменного указу, даному Сенату 13 листопада 1828 р., з 1830 р. всі поштарі-листоноші мали бути звільнені від обов'язку перевезення пошти, а її перевезення стало здійснюватися за рахунок загальних земських повинностей². З того часу радულський вїт, купці та міщани, імовірно, пересилали листи з так званою «оказією», тобто їх доставляли до поштових станцій чи відділень інших міст Чернігівської губернії ті мешканці, які виїздили у своїх справах до волосного містечка Любеча, повітового міста Городні, губерньського міста Чернігова, посада Добрянки (до ратуші якого до 1868 р. була приписана слобода Радул), у якому в 1783 р. працювала поштова станція (на поштовому тракті Чернігів–Санкт-Петербург)³, а з 1855 р. – поштове відділення⁴, або до містечка Ріпки, у якому була поштова станція в 1859 р.⁵

Започаткування більш-менш регулярної доставки поштових відправлень громадському старості та мешканцям слободи Радул Городнянського повіту Чернігівської губернії, а також їх листів волосним, повітовим, губернським установам та жителям інших населених пунктів Російської імперії, відбулося після заснування в Радулі 27 січня 1868 р. громадського спрощеного управління на чолі зі старостою⁶. Відомо, що в 1875 р. при Радул-

¹ Стороженко Н. Реформы в Малороссии при графе Румянцеве. *Киевская старина*. 1891. Т. 34. С. 457; Хижняков В. Черниговская старина (1765–1810 гг.). По архивным бумагам городской думы / Підготов. до друку і вступ. ст. О. Коваленка, А. Курданова, О. Рахна. *Чернігівська старовина*. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. С. 39, примітка; ЦДІАК України. Ф. 1336. Оп. 4. Спр. 2744, 2746, 2776, 3198, 3534, 3538, 3539, 4568, 4849–4851, 4919.

² О возложении возки почт по Полтавской, Черниговской и Киевской губерниям на счет земских повинностей, и о обращении находившихся при сей обязанности письмовозных почталионов в прежнее их звание. *ПСЗ РИ*. Собр. II. Т. 3. № 2427. С. 995.

³ ЦДІАК України. Ф. 763. Оп. 1. Спр. 726. Арк. 41 зв.

⁴ Список чиновников почтового ведомства и почтовым местам 1855 г. Санкт-Петербург: Тип-я Опекунского совета, 1855. С. 279; ДАЧО. Ф. 215. Оп. 2. Спр. 2, 3; Ф. 489. Оп. 1. Спр. 1.

⁵ Список чиновникам почтового ведомства и почтовым местам. Санкт-Петербург: Тип-я Почтового департамента, 1861. С. 104.

⁶ Об открытии в слободе Радуре Упрощенного Общественного Управления. *Черниговские епархиальные известия*. 1868. 1 марта. № 5 [часть официальная]. С. 252–254.

ському громадському спрощеному управлінні функцію листоноші виконував Мельников Борис⁷.

У 1878 р. поштової установи в Радулі ще не було⁸. Імовірно, відкриття поштової станції в Радулі відбулося в 1885 р. Того року вперше вийшов друком «Календар Чернігівської губернії на 1886 рік», у якому був розміщений адрес-календар, де наведена інформація про наявні в губернії установи поштово-телеграфного відомства та їхніх керівників. Зокрема, в адрес-календарі зазначалося, що Радунська поштовою станцією завідував наглядач Камко Василь Ісакович⁹. Поштова станція, з прийомом та видачею різного роду кореспонденції, існувала в Радулі по 1890 р. включно. Зі станції кореспонденція доставлялася на Чернігівський тракт через м-ко Ріпки щонеділі й щочетверга об 11-й годині, із Чернігівського тракту – щосереді та щосуботи о 8-й годині. Для перевезення пошти наглядач поштової станції наймав коней у мешканців Радуня¹⁰. Радунська поштова станція підпорядковувалася повітовій Городнянській поштово-телеграфній конторі, посаду поштмейстера в якій обіймав надвірний радник Ремидовський Іван Онуфрійович¹¹. У 1891 р. Радунська поштова станція була перетворена на поштове відділення.

У зв'язку із клопотанням жителів Радуня перед начальником Головного управління пошти і телеграфів МВС Російської імперії щодо влаштування в слободі телеграфу, начальник Полтавського поштово-телеграфного округу надіслав 19 квітня 1889 р. лист Чернігівському губернатору з проханням надати певні відомості щодо можливості будівництва телеграфної лінії від м-ка Лосєва Мінської губернії до Радуня. Зокрема, він просив надати відомості про чисельність населення в Радуні та Любечі, які в цій місцевості є фабрики та заводи, які відбуваються в цих населених пунктах ярмарки та торги і який обіг коштів на них, які є та скільки торгових закладів, яка відстань від Радуня до Лосєва, яка ширина русла Дніпра біля с. Каменки, яка висота берегів тощо¹². Проте телеграфну лінію довжиною 44¼ версти збудували у 1891 р. від посади Добрянки¹³. Будівництво відбувалося державним коштом та коштом радунської громади на умовах співфінансування. У 1890 р. Староста Радунського громадського спрощеного управління на підставі рішення загальних зборів мешканців слободи офіційним листом поінформував начальника Полтавського поштово-телеграфного округу, що громада зобов'язується надати будівельникам 708 дубових стовпів. Проте згодом було вирішено замість стовпів перерахувати на будівництво телеграфної лінії 1000 руб., для чого оголосили серед жителів збір добровільних внесків по підписці. Були встановлені мінімальний та максимальний внески відповідно 5 і 30 руб. За поданням начальника Полтавського поштово-телеграфного округу Міністром внутрішніх справ був затверджений кошторис будівництва телеграфної лінії з урахуванням 1000 руб. у якості пожертви (пайової участі) Радунського громадського спрощеного управління. Але Радунське управління своєчасно зібрати всю суму не змогло. Так, 5 березня 1892 р. переказано лише тільки 420 руб. на депозитний рахунок Управління Полтавського поштово-телеграфного округу. У січні 1892 р. були переказані на рахунок Полтавського губернського казначейства ще 380 руб. У липні 1892 р. начальник Полтавського поштово-телеграфного округу направив до Чернігівського губернатора лист, у якому просив спонукати радунську громаду до внесення в Полтавське казначейство залишку пайової участі на влаштування телеграфа в сумі 200 руб. Ці кошти були зібрані лише після того, як довірена особа Радунського громадського спрощеного управління Матвій Васильович Волохін подав позов до Любечського волосного суду щодо стягнення 175 руб. з міщан слободи Радуня: Михайла Тимофійовича Бузикіна, Козьми Антоновича Дорохова, Спиридона Тимофійовича Костилюва, Михайла Тихоновича Костилюва та ін. Суд 2 серпня ухвалив рішення на користь позивача. 29 вересня 1892 р. залишок коштів був перерахований у повному обсязі¹⁴.

Відкриття поштово-телеграфного відділення в Радуні відбулося, імовірно, наприкінці 1891 р., після встановлення в орендованому будинку телеграфного апарата системи Морзе. Начальником відділення призначили колезького реєстратора Алейнікова Якова Андрі-

⁷ ДАЧО. Ф. 127. Оп. 19-а. Спр. 400. Арк. 1–28.

⁸ Губернские и уездные учреждения Черниговской губернии. Памятная книжка на 1878 год. Чернигов: Губернская тип-я, 1878. С. 67.

⁹ Календарь Черниговской губернии на 1886 год. [Прибавление:] Адрес-календарь на 1886 год. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1885. С. 43.

¹⁰ Список почтово-телеграфных и почтовых учреждений Российской империи. Санкт-Петербург: Тип-я Товарищества «Общественная польза», 1886. С. 498; Календарь Черниговской губернии на 1891 год. С. 62; ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 70 зв.

¹¹ Адрес-календарь на 1886 год. С. 35.

¹² ДАЧО. Ф. 127. Оп. 24-б. Спр. 69. Арк. 1–2.

¹³ ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 169.

¹⁴ ДАЧО. Ф. 127. Оп. 27-б. Спр. 142. Арк. 1–10.

йовича¹⁵ (список працівників Радульської поштової станції та поштово-телеграфного відділення у другій половині XIX – на початку XX ст. див.: Додаток 1). Начальник поштово-телеграфного відділення отримував платню («жалование») у сумі 360 руб. та 90 руб. столових разом 450 руб. на рік. Згідно зі штатним розписом у відділенні працював телеграфістом чиновник VI розряду нижчого окладу, який отримував платню в сумі 300 руб. на рік¹⁶, а також охоронець, платня якого становила 120 руб. на рік¹⁷. Проте на той час прожитковий мінімум на родину становив приблизно 500 руб. на рік¹⁸.

Поштові чиновники повинні були мати відповідний рівень освіченості, бути дисциплінованими, благонадійними, володіти високими моральними якостями, чітко виконувати всі приписи та постанови, відзначатися фізичним здоров'ям і витривалістю. Під час прийому на роботу працівники проходили тривалу перевірку та складали відповідні екзамени, які підтверджували їх професійний рівень¹⁹.

У період 1893–1894 рр. відправлення поштової кореспонденції з Радульського поштово-телеграфного відділення відбувалося: щовівторка та щоп'ятниці о 16-й годині в Любеч та в «10½ часов пополудни» у Чернігів. Отримували поштові відправлення в ті самі дні тижня: у «3½ часа по полудни» з Чернігова та в «10 часов пополудни» з Любеча²⁰. У 1913 р. по поштовому тракту Городня–Тупичів–Ріпки–Радуль–Любеч поштова кореспонденція перевозилася вже тричі на тиждень²¹.

При поштово-телеграфних конторах та відділеннях утворювалися поштово-телеграфні ощадні каси. Так, у 1904 р. в Чернігівській губернії таких ощадних кас було 82. У Радулі також була ощадна каса з дозволеною сумою видачі вкладів у 100 руб., у той час як у більшості ощадних кас (у 64-х) дозволена сума видачі вкладів становила 25 руб. Діяльність ощадних кас забезпечували ті самі поштово-телеграфні чиновники відповідної контори чи відділення²².

У 1924 р. мешканцям Радуля та навколишніх населених пунктів надавалися послуги працівниками Радульського поштово-телеграфного відділення VII розряду²³.

У період воєнного комунізму по всій країні відбувалося одержавлення власності. Після розгрому білогвардійців та відновлення на Чернігівщині радянської влади в Радулі наприкінці 1919 р. також було проведено націоналізацію нерухомості, якою володіли купці та деякі заможні міщани. Націоналізовані будинки передали на баланс Радульському міському відділу комунального господарства, утвореному військревкомом у червні 1920 р. У націоналізованому одноповерховому дерев'яному будинку на цегляному фундаменті під бляшаною покрівлею (14х12 аршин), розташованому на вул. Добрянській (колишній власник Долотов М.С.), було розміщено поштово-телеграфне відділення²⁴. У цьому будинку, який зберігся дотепер, Радульське поштово-телеграфне відділення працювало до його закриття в червні 2018 р.

Закрили відділення під час реалізації Чернігівською філією ПАТ «Укрпошта» пілотного проекту в Ріпкинському районі Чернігівської області щодо запровадження пересувних відділень поштового зв'язку. Наразі ця будівля перебуває в занедбаному стані та пустує.²⁵

Будівля, у якій розміщувалося Радульське поштово-телеграфне відділення. Фото 2025 р.

¹⁵ Календарь Черниговской губернии на 1892 год. С. 255; ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 62 зв.

¹⁶ ПСЗ РИ. Собр. III. Т. V. Приложения. I. Штаты и таблицы. К № 2989. С. 113.

¹⁷ ПСЗ РИ. Собр. II. Т. XLVII. Отделение третье. Приложения. I. Штаты и таблицы. К № 50521. С. 67–68.

¹⁸ Шляхов О., Ковальчук Т. Поштово-телеграфний та телефонний зв'язок в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. (2000–2022)*. Київ, 2018. Вип. 28. С. 216.

¹⁹ Різник Ю. Діяльність поштових та поштово-телеграфних установ правобережної України: кадри і клієнти. *Чорноморський літопис*. 2014. Вип. 9. С. 65–72.

²⁰ Список почтовых и почтово-телеграфных учреждений Черниговской губернии с показанием времени прихода и отхода почт. Календарь Черниговской губернии на 1894 год. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1893. С. 177.

²¹ Журналы Городнянского уездного земского собрания чрезвычайного созыва 27–28 февраля и 49 очередной сессии 1913 года. Городня: Тип-я А.Н. Обуховского, 1914. С. 250.

²² ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 80–81.

²³ ДАЧО. Ф. Р–4963. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 240, 243; Список населенных мест Черниговской губернии / Центральное стат. управление УССР, Черниговское губ. стат. бюро. Чернигов: Гостиполитография, 1924. С. 127.

²⁴ ДАЧО. Ф. Р-75. Оп. 1. Спр. 586. Арк. 60; Ф. Р-155. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 14–20.

²⁵ Фото люб'язно надав Ходос Олександр Петрович, колишній директор Радульської ЗОШ.

Волосне містечко Любеч Городнянського повіту Чернігівської губернії також довгий час не мало постійного поштового сполучення з іншими населеними пунктами губернії. 10 вересня 1877 р. Чернігівський губернатор надіслав листа до управи Городнянського повітового земства, у якому запропонував розглянути пропозицію Чернігівського губернського поштмейстера щодо розширення поштового сполучення в повіті та улаштування нових земських поштових станцій, у т. ч. в Любечі. Пропонувалося, що пошту з Любеча будуть доставляти двічі на тиждень до м-ка Ріпки. 28 вересня того ж року Городнянські повітові земські збори під головуванням предводителя повітового дворянства князя М.М. Кейкуатова заслухали доповідь управи із цього питання та схвалили її. З огляду на те, що земству на улаштування поштової станції в Любечі необхідно було збільшити видатки з повітового бюджету на 1878 р. на 811 руб. та щорічно витрачати на утримання станції та поштової дороги 616 руб., а також з урахуванням малонаселеності Любеча, управа запропонувала зборам відхилити пропозицію губернського поштмейстера²⁶.

Лише через 13 років, у вересні 1891 р., повернулися до цього питання, але планувалося відкрити в Любечі вже не поштову станцію, а поштове відділення. Проте воно розпочало свою повноцінну роботу в 1892 р.²⁷ Начальником відділення був призначений колезький секретар Резніков Флегонт Миколайович²⁸.

У 1894 р. граф Григорій Олександрович Милорадович, чернігівський губернський предводитель дворянства, маєток якого був у м-ку Любечі, звернувся листом до начальника Полтавського поштово-телеграфного округу з проханням перетворити Любецьке поштове відділення на поштово-телеграфне. Для будівництва телеграфної лінії він дозволив своєму управителю Г. Хвостенку відпустити 334 соснових стовпи. 20 липня 1895 р. начальник Головного управління пошти і телеграфів МВС Російської імперії дозволив будівництво телеграфної лінії за умови, що мешканцями Любеча мають бути перераховані Полтавському казначейству 560 руб. у якості пожертви (пайової участі), надані в необхідній кількості стовпи, а також упродовж 3-х років щорічно будуть виділятися кошти в сумі 35 руб. на опалення та освітлення приміщення поштово-телеграфного відділення. У ЦДІАК України у фонді управління Київського поштово-телеграфного округу зберігається справа про прокладання телеграфної лінії від слободи Радулів до м-ка Любеч. Для цього у 1894 р. було накреслено план місцевості, який передбачав два варіанти будівництва лінії: перший – уздовж р. Дніпра повз с. Новосілки довжиною 12 верст, другий – повз хутір Углова Рудня та «деревни» Довгуни і Коробки довжиною 18 верст. Будівництво велось з 30 вересня по 15 жовтня 1895 р. за другим варіантом, у зв'язку з тим, що перший варіант мав недолік – під час повені телеграфна лінія довгий час перебувала б на Дніпровських заливних луках. Усього було встановлено 293 стовпи. Для влаштування телеграфа в жовтні того ж року з Городнянської поштово-телеграфної контори були завезені: телеграфний апарат Морзе вартістю 237 руб. 69 коп. та 3 керосинові лампи. З Чернігівської поштово-телеграфної контори завезли меблі на суму 170 руб. Загальний кошторис будівництва телеграфної лінії склав 1878 руб., із яких 1318 руб. – казенні кошти та 560 руб. – жертва мешканців Любеча. Проте кошти на пайову участь у будівництві збиралися майже рік, у повному обсязі вони були перераховані 12 липня 1896 р.²⁹

Поштово-телеграфне відділення в Любечі відкрілося в 1896 р., але повноцінно воно запрацювало у 1898 р., імовірно через відсутність телеграфіста³⁰. До 1901 р. включно начальником відділення був Резніков Ф.М., з 1901 р. по 1907 р. включно відділенням керував колезький секретар Добровольський Яків Іванович³¹, із 1907 р. по 1911 р. – колезький реєстратор Христосевич Володимир Олександрович, з 1911 р. – губернський секретар Лобов Георгій Тимофійович³².

У 1914 р. поштово-телеграфне відділення в Любечі було перетворено на поштово-телеграфну контору³³.

У м-ку Ріпки, через яке проходили 2 поштові тракти: з Києва до Санкт-Петербурга та з Чернігова до Мінська через Лоев, – уже в 1859 р. була поштова станція³⁴ зі стайнею, в якій утримувалися 45 коней³⁵. Протягом травня – серпня 1862 р. Чернігівщиною прокоти-

²⁶ О передаче земству почтовой гоньбы и об открытии почтового сообщения на проселочных дорогах. *Журналы Городничего очередного уездного земского собрания 1877 года*. Чернигов: Земская тип-я, 1878. С. 22, 26, 44–46.

²⁷ ДАЧО. Ф. 127. Оп. 26 б. Спр. 133.

²⁸ Почтовые и почтово-телеграфные конторы и отделения. *Календарь Черниговской губернии на 1893 год*. С. 234.

²⁹ ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 1–212

³⁰ *Календарь Черниговской губернии на 1899 год*. Отдел четвертый: Адрес-календарь. С. 62.

³¹ *Календарь Черниговской губернии на 1902 год*. Отдел четвертый: Адрес-календарь. С. 78; *Календарь Черниговской губернии на 1907 год*. Адрес-календарь. С. 94.

³² Там само; *Календарь Черниговской губернии на 1912 год*. Адрес-календарь. С. 120.

³³ *Календарь Черниговской губернии на 1915 год*. Адрес-календарь. С. 133.

³⁴ Список чиновников почтового ведомства и почтовым местам ... 1861. С. 104.

³⁵ Памятная книжка Черниговской губернии. Чернигов: Тип-и Губернская и Ильинского мон-ря, 1862. С. 390.

лася хвиля страшних пожеж, які не оминули Ріпкинську поштову станцію. 12 липня опівночі загорівся сарай із сіном біля поштової станції, унаслідок чого вона згоріла з усіма орендованими спорудами, майном, документацією, кореспонденцією та 32-ма кіньми. Дивом урятувалися наглядач станції та ямщики. З метою забезпечення в подальшому своєчасної доставки поштової кореспонденції, земською повітовою поліцією було видано розпорядження, згідно з яким із навколишніх населених пунктів селяни мали надати 40 коней з упряжжю та возами³⁶.

Варто зазначити, що, окрім Ріпкинської поштової станції, того ж року 9 травня згорів будинок поштової станції в м. Сосниці та значна кількість майна, 16 травня – поштова станція зі стайнею, сіновалом, повозками та іншим майном в с. Янівка біля м. Чернігова. На жаль, у цій пожежі загинув 13-літній ямщик Тимофій Марков, який народився в Могильовській губернії³⁷.

Із 1885 по 1891 рр. Ріпкинською поштовою станцією керував наглядач Зражевський Іван Федотович. У 1891 р. він отримав чин колезького реєстратора та був призначений виконувачем обов'язків начальника Ріпкинського поштового відділення, яке було відкрите того ж року³⁸.

14 жовтня 1911 р. Чернігівський губернатор направив листа керівництву Київського поштово-телеграфного округу, в якому ініціював улаштування телеграфу в м-ку Ріпки. У першій половині 1912 р. до Ріпок була побудована телеграфна лінія, для її будівництва мешканці також збирали кошти в сумі 300 руб. Збір затягнувся майже на рік, лише в жовтні кошти перерахували управлінню Київського поштово-телеграфного округу. Проте поштово-телеграфне відділення в Ріпках того року не було відкрито. Листом від 16 липня 1912 р. Головне управління пошти і телеграфів МВС Російської імперії зобов'язало перетворити Ріпкинське поштове відділення на поштово-телеграфне з 16 квітня 1913 р. та затвердило штатний розпис: начальник – чиновник VI розряду, листоноша з окладом 240 руб. у рік, охоронець – 180 руб. у рік³⁹. Начальником відділення був призначений титулярний радник Зенченко Костянтин Андрійович, який до того декілька років поспіль обіймав посаду начальника Ріпкинського поштового відділення⁴⁰.

Поштові та поштово-телеграфні установи забезпечували не лише зв'язок між адресатами, вони одночасно були одним із джерел наповнення державної казни, а будівництво телеграфних ліній, зокрема на Чернігівщині, відбувалося на умовах співфінансування мешканцями населених пунктів.

Варто зазначити, що за часів перебування українських земель у складі Російської імперії діловодство в усіх поштово-телеграфних установах велося російською мовою, на російській були також усі об'яви й вивіски, лише російською передавалися телеграми та інша кореспонденція. Таку ж політику зросійщення (у тому числі й у поштово-телеграфній царині), спрямовану на винищення всього українського, російська імперська влада почала проводити й на Західній Україні з перших же днів окупації Галичини та Буковини (у вересні – жовтні 1914 р.) військами російського Південно-Західного фронту під час Першої світової війни. Зокрема, у листопаді 1914 р. штаб генерал-губернатора Галичини дав указівку військовій цензурі в окупованих областях приймати і передавати кореспонденцію від приватних осіб на поштово-телеграфних відділеннях тільки російською, польською, чеською, румунською, французькою, англійською або німецькою мовами. Кореспонденція, надіслана іншими мовами або наріччями (у т. ч. українською), знищувалася⁴¹.

Історія виникнення телефонного зв'язку

Поява наприкінці XIX ст. телефонного зв'язку органічно доповнила розвиток поштово-телеграфної мережі. Перша телефонна станція була побудована в 1877 р. у США, у 1879 р. – у Парижі, у 1881 р. – у Варшаві⁴².

1 листопада 1881 р. Міжнародна компанія телефонів Белла отримала концесію на будівництво та експлуатацію телефонних мереж у п'яти великих містах Російської імперії, зокрема в м. Одесі. У 1885 р. в якості експерименту розпочалося будівництво телефонної мережі в Києві за бюджетні кошти. Установка апаратів у приміщеннях абонентів здійсню-

³⁶ Новости, вести и слухи. Черниговский листок. 1862. № 17. С. 129.

³⁷ Новости, вести и слухи. Черниговский листок. 1862. № 8. С. 57.

³⁸ Адрес-календарь на 1886 год. С. 39; Календарь Черниговской губернии на 1892 год. С. 257.

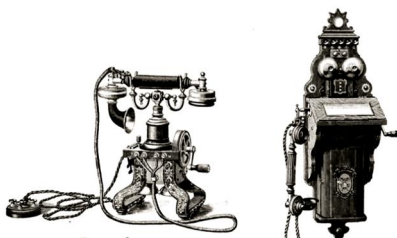
³⁹ ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 6. Спр. 42. Арк. 1, 11, 14, 15, 34.

⁴⁰ Календарь Черниговской губернии на 1915 год. Простой. Адрес-календарь на 1915 год. С. 133.

⁴¹ Патер І. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914–1917 рр. *Історія державної служби в Україні: У 5 т. /* Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 1 / Відп. ред.: Т. Мотренко, В. Смолий. 2009. С. 390.

⁴² Історія розвитку електров'язку. Невідомі сторінки / С. Женжера, О. Чекунова, К. Васюта, М. Павленко. *Системи обробки інформації*. 2015. Вип. 5 (130). С. 8.

валася за кошти скарбниці. У перші роки абонентам ставили телефонні апарати системи Белла, а з 1889 р. – більш зручні телефони Еріксона. Миська телефонна мережа запрацювала в: Одесі в липні 1882 р., Львові – у 1884 р., Києві – у квітні 1886 р., Харкові – у 1888 р., Миколаєві – у 1890 р., Севастополі – у 1891 р., Полтаві та Сімферополі – у 1892 р., Чернігові – 21 жовтня 1894 р.⁴³, у Чугуєві, Херсоні, Житомирі та Кам'янці-Подільському – у 1896 р. Перший міжміський телефонний зв'язок для загального користування на території України був облаштований між Одесою та Миколаєвом, для цього була використана державна телеграфна мережа з металевими дротами протяжністю 128 верст. Починаючи з 1895 р., абонентська платня в телефонних мережах, збудованих за бюджетні кошти, була зменшена до 75 руб. у межах двох верст від центральної станції. На приміських лініях більшої довжини платня за користування телефоном була від 125 до 150 руб. на рік. Посадові особи в службових справах могли користуватися телефоном безкоштовно. Телефонні мережі будувалися переважно на дерев'яних стовпах висотою 13–15 метрів, які встановлювалися вздовж вулиць. Для телефонних ліній спочатку використовувався сталевий дріт, а з 1889 р. – бронзовий. Згодом у поштово-телеграфних конторах було обладнано телефонні переговорні пункти. Платня за розмову протягом 3-х хвилин (не рахуючи часу, необхідного для виклику) становила: за абонентами миської мережі – 15 коп., з абонентами інших мереж – 30 коп. Функціонування телефонної мережі забезпечував цілий штат службовців на миських станціях (працювали від 8-ї години ранку до 9-ї години вечора) – механіків, підсобних робітників, телефоністок. Праця телефоністок була напруженою. Їм доводилося шість годин (із 20-хвилинною перервою) сидіти в душних приміщеннях із залізною гарнітурою мікрофона на грудях, з навушниками, швидко й безпомилково з'єднувати абонентів мережі. У середньому одна телефоністка відповідала за з'єднання групи від ста до двохсот абонентів⁴⁴.

Телефони Еріксона:
переносний та стаціонарний⁴⁵

На час відкриття телефонної станції 21 жовтня 1894 р. в м. Чернігові було телефонізовано лише 33 абоненти. Тоді згідно з вимогами поштово-телеграфного відомства для облаштування телефонної лінії в місті було потрібно зібрати щонайменше 30 підписів охочих стати абонентами.

Станом на 1900 р. у м. Чернігові вже були телефонізовані 67 абонентів, зокрема: Губернське правління та інші губернські установи, будинок губернатора, миська управа, вокзал, пристань на Десні, електростанція, театр, канцелярія предводителя Чернігівського повітового дворянства, Добровільне

пожежне товариство, відділення Державного банку, аптека Маркельса, лікарня, чоловіча гімназія, типографія, водокачка, 5 готелів, 6 магазинів, пивоварний завод, 10 квартир чиновників, у т. ч. – миського голови тощо. Наприкінці 1918 р. всі номери телефонної станції в кількості 300 були розібрані абонентами⁴⁶.

У 1899 р. земство Лебединського повіту Харківської губернії за власні кошти влаштувало першу земську телефонну мережу протяжністю 57 верст, яка з'єднала 14 сіл та хуторів з повітовим містом. Усього було встановлено 17 телефонних апаратів. До 1915 р. в Російській імперії було профінансовано земствами будівництво 163-х телефонних мереж загальною протяжністю 65 304 верст, на яких установлено 22 356 телефонних апаратів, у т. ч. 13 222 – за кошти абонентів. Найбільшої густоти земська телефонна мережа на території України була в Гадяцькому, Зінківському і Золотоніському повітах Полтавської гу-

⁴³ 21 жовтня 1894 р. о 2-й годині дня відбулось урочисте відкриття чернігівської телефонної станції, яка розміщувалася на другому поверсі двоповерхової будівлі поштово-телеграфної контори на вул. Миколаївській, 34 (сучасна Святомиколаївська); див.: Телефонізація Чернігівської губернії: коли телефон був ще розкішшю, а не засобом спілкування. *Chernigiv-future*. 2025. 24 березня. URL: <https://chernigiv-future.com.ua/uk/eternal-telefonizaciya-chernigivskoyi-guberniyi-koly-telefon-bu-rozkishshyu-a-ne-zasobom-spilkuvannya>.

⁴⁴ Шляхов О.Б., Ковальчук Т.В. Поштово-телеграфний та телефонний зв'язок в Україні... С. 217–221; Міністерство внутрішніх дел. Исторический очерк. Приложение второе. *Почта и телеграф в XIX столетии*. Санкт-Петербург: Тип-я Министерства внутренних дел, 1901. С. 207–210; Россия в конце XIX века / Под общ. редакц. В.И. Ковалевского. Санкт-Петербург: Тип-я А.О. Брокгауз-Ефрон, 1900. С. 745–746; Телефонний зв'язок. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. У 11 т. / Ред. В. Кубійович. Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995. 1976. Т. 8. С. 3163.

⁴⁵ Министерство внутренних дел... С. 209.

⁴⁶ Черниговская памятка. Справочная книжка на 1900–1901 гг. *Путеводитель по г. Чернигову с планом города Чернигова*. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1900. С. 59–61; МТС и Черниговский исторический музей раскрыли секреты столетней давности. *КИПВ*. URL: <https://brusentsov.com/2011/09/23/11995>.

бернії та в Сумському повіті Харківської. Із 1910 р. земства почали облаштовувати телефонні мережі на концесійних засадах⁴⁷.

На початку XX ст. розпочалася телефонізація населених пунктів у повітах Чернігівської губернії. Зокрема, Городнянське повітове земське зібрання на 45-й черговій сесії заслухало доповідь повітової управи щодо запровадження в повіті телефонного сполучення. У доповіді зазначалося, що до управи звернувся Чернігівський губернатор із пропозицією розглянути це питання для забезпечення покращення боротьби зі злочинністю. Управа запропонувала, насамперед, з'єднати Городню телефонною мережею з усіма волосними правліннями та «камерами земських начальників і поліцейськими», але, посилаючись на фінансову скруту, звернутись із клопотанням до Головного управління пошт і телеграфів МВС щодо улаштування телефонної мережі в повіті за рахунок казенних коштів та просити губернатора підтримати це клопотання. Управа не пропонувала зібранню вносити до кошторису витрат будь-яку суму коштів. Кошторисна комісія у висновку від 3 жовтня 1909 р. запропонувала доручити управі розробити питання будівництва телефонної мережі, додатково враховуючи телефонізацію міських поселень, Добрянки та Радуля, залізничних станцій, лікарень (у повіті було сім стаціонарних лікувальних закладів), а також амбулаторій, у т. ч. ветеринарних. Земське зібрання постановою від 6 жовтня 1909 р. схвалило висновок кошторисної комісії⁴⁸. До цього питання земське зібрання повернулося знову під час надзвичайного (екстреного) засідання 22 грудня 1909 р. Управа в другій доповіді поінформувала повітове зібрання, що Чернігівське губернське земське зібрання на своїй останній сесії схвалило питання щодо влаштування загальногубернської телефонної мережі за умови, що не менше 8-ми повітових земств погодяться приєднатися до неї, а також візьмуть зобов'язання здійснювати нагляд за мережею в межах повіту та її ремонт, утримуватимуть за власні кошти телефоніста та з'єднують із загальною мережею контору земського страхового агента, який мешкає в повітовому місті, за рахунок страхового капіталу. Губернська земська управа обрахувала витрати Городнянського земства на ремонтні роботи 2-х телефонних ліній: Седнів–Городня та Седнів–Клюси та утриманням 2-х телефоністів на перші 7 років у 412 руб. щорічно. Через 7 років витрати мали зрости (у зв'язку із заміною стовпів) до 680 руб. Управа запропонувала зібранню дозволити їй узяти кредит у сумі 100 руб. для складання технічної документації та кошторису, а також звернутися з клопотанням до Управління державного майна щодо пільгового відпуску стовпів з казенного лісництва. Проте зібрання вирішило відкласти розгляд цих питань до наступної сесії⁴⁹. Утретє питання телефонізації повіту розглядалося на черговому засіданні 46-ї сесії Городнянського повітового земського зібрання 3 жовтня 1910 р. Спочатку схвалили передбачити в кошторисі 412 руб. на роботи з телефонізації, але рішенням від 4 жовтня ці кошти були виключені у зв'язку з перевищенням кошторису⁵⁰. Із 1911 р. по 1914 р. включно Городнянське повітове земське зібрання до питання телефонізації більше не поверталось.

В якому році були виконані роботи з телефонізації Радуля, установити не вдалося. Проте у квітні 1921 р. в приміщенні виконкому Радульської ради робітничих та селянських депутатів уже був телефон⁵¹.

Управління у сфері поштово-телеграфного зв'язку Української Народної Республіки, Української Держави та Української Соціалістичної Радянської Республіки (1917–1920 рр.)

У складний для України період 1917–1920 рр. керівні органи у сфері поштово-телеграфного зв'язку зазнавали частих змін та перейменувань. Після прийняття Українською Центральною Радою (далі – УЦР) 10 червня 1917 р.⁵² І Універсалу, що проголошував автономію України, Комітет Центральної Ради 15 червня ухвалив організувати Генеральний Секретаріат як вищий виконавчий орган України. Тоді ж було обрано вісім перших його членів. 3 липня 1917 р. Тимчасовий російський уряд офіційно затвердив Генеральний секретаріат як підпорядкований йому крайовий виконавчий орган УЦР. 15 липня в межах виконавчого органу УЦР – Генерального Секретаріату – був утворений Генеральний секре-

⁴⁷ Шевченко Е. Земские телефонные сети в России. *Черниговская земская неделя*. 1915. № 50. С. 5–6.

⁴⁸ Доклад уездной земской управы по вопросу о введении телефонного сообщения в Городнянском уезде. *Журналы Городнянского уездного земского собрания чрезвычайных созывов 17 февраля и 22 декабря и очередного 28 сентября 1909 года*. Чернигов: Тип-я Губернского Земства, 1910. С. 181–182.

⁴⁹ Доклад № 2 уездной земской управы по поводу устройства телефонной сети. *Там само*. С. 372–374.

⁵⁰ Доклад земской управы о телефонной сети. *Журналы Городнянского очередного уездного земского собрания 46 сессии 1910 года*. Городня: Тип-я А.Н. Обуховского, 1911. С. 218–220.

⁵¹ ДАЧО. Ф. Р-19. Оп. 1. Спр. 222. Арх. 59.

⁵² Дати до 15 лютого 1918 р. наведені за юліанським календарем (старим стилем), а з 16 лютого 1918 р. – за григоріанським.

таріат пошт і телеграфів, очолюваний есером, викладачем Київського університету Олександром Зарубіним. Проте 4 серпня Тимчасовий уряд видав «Інструкцію» для Генерального секретаріату, згідно з якою структуру та персональний склад Генерального Секретаріату мав затверджувати Тимчасовий уряд за пропозицією УЦР. Повноваження Генерального Секретаріату поширювалися лише на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, з виключенням Мглинського, Суражського, Стародубського та Новозибківського повітів. Вони могли бути поширені й на інші губернії чи їх частини лише в разі згоди земських інституцій. Генеральний Секретаріат мав складатися із 7-ми генеральних секретарів по відомствах (без секретаря у сфері поштово-телеграфного зв'язку), а також генерального писаря. При секретаріаті мав бути генеральний контролер, що бере участь у засіданнях з правом вирішального голосу. Із числа секретарів не менше чотирьох повинні були бути не української національності. Через вимогу Тимчасового російського уряду зменшити кількість Генеральних секретарів до 7, Генеральний Секретаріат 7 серпня 1917 р. у повному складі пішов у відставку. У новому складі Генерального Секретаріату до листопада 1917 р. був відсутній центральний орган виконавчої влади у сфері поштово-телеграфного зв'язку. Тимчасовий уряд не передав генеральним секретарствам у підпорядкування державні установи в межах України, а отже, не дозволив їм перетворитися на крайові органи галузевого управління. Українські секретарства набули статусу центральних органів виконавчої влади УНР лише після жовтневого перевороту в Петрограді 1917 р. та повалення Тимчасового уряду. 1 листопада УЦР відновила у складі Генерального Секретаріату посаду Генерального секретаря пошт і телеграфів, яку знов обійняв О. Зарубін, а наступного дня поширила свою владу і на губернії, «відрізані» Тимчасовою інструкцією. 7 листопада УЦР ухвалила III Універсал, яким проголошувалася Українська Народна Республіка (далі – УНР). 22 листопада 1917 р. було ухвалено законопроект про державні інституції в УНР. До цього часу урядові структури існували радше номінально, аніж фактично. 25 листопада О. Зарубін подав заяву про відставку. 2 грудня на засіданні Малої Ради одноголосно було ухвалено рішення про призначення на посаду Генерального секретаря пошт і телеграфів члена Української партії соціалістів-революціонерів Микити Шаповала⁵³.

Після прийняття Центральною Радою 9 січня 1918 р. IV Універсалу, Генеральний Секретаріат УЦР УНР було перетворено на Раду Народних Міністрів УНР (далі – РНМ УНР). У зв'язку із цим Генеральний секретаріат пошт і телеграфів перейменовано на Народне міністерство пошт і телеграфів, міністром якого призначено Микиту Шаповала. Після відставки уряду В. Винниченка 18 січня 1918 р. Центральна Рада затвердила новий склад РНМ УНР на чолі із членом Української партії соціалістів-революціонерів В. Голубовичем. Проте міністра пошт і телеграфів не було призначено⁵⁴. Керував Народним міністерством пошт і телеграфів виконувач обов'язків Г. Сидоренко, який був членом Української партії соціалістів-самостійників. 25 січня 1918 р., перед вступом до Києва російських червоних військ, РНМ змушена була евакуюватися до Житомира, потім до Бердичева і далі – до Сарн (нині місто Рівненської обл.). Повернувся Уряд до Києва лише в березні 1918 р. разом з австро-німецьким військом.

15 лютого 1918 р. був виданий наказ № 3 по Міністерству пошт і телеграфів, у якому Г. Сидоренко вимагав змінити всі написи в установах поштово-телеграфного відомства УНР на написи українською мовою: «Усі оголошення, писані російською мовою, мусять бути знищені, а які потрібні надалі, мусять бути написані Державною Українською мовою»⁵⁵.

1 березня 1918 р. Г. Сидоренко підписав наказ № 4, яким було заборонено передавати поштою, телеграфом і телефоном розпорядження російського уряду – Ради Народних Комісарів. Невиконання цього наказу каралося як за державну зраду. Заборонялося також приймати й пересилати поштою УНР будь-які російські газети, журнали і друковані відозви. 5 березня 1918 р. по Міністерству пошт і телеграфів був виданий наказ № 9 за підписом товариша міністра І. Шимоновича, у якому зазначалося, що після захоплення Києва російськими більшовиками були розстріляні тисячі мирних громадян⁵⁶, зокрема працівни-

⁵³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. / Упорядн.: Верстюк В. (керівн.) та ін.; ред. кол. В. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. С. 179, 496; Кудлай О.Б. Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2: Г–Д. С. 79–80; Гай-Нижник П., Солдатенко В. Організація управління в УНР доби Центральної Ради. *Історія державної служби в Україні*. Т. 1. С. 418–425.

⁵⁴ Українська Центральна рада: Документи і матеріали: У 2 т. / Упорядн.: В. Верстюк (керівн.) та ін.; ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін., НАН України, Інститут історії України, ЦДАВО України. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. С. 114–115.

⁵⁵ Цитата за: ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 727. Арк. 26.

⁵⁶ У захопленню більшовиками Києві відбувалися грабежі, насильства, розстріли представників інтелігенції, цивільних громадян, військових. За різними підрахунками, жертвами різанини стали від 2 до 5 тисяч осіб. Зокрема,

ки поштово-телеграфного відомства, пограбовано Державний банк, приватні банки та майно жителів. Керівництво міністерства заклиало всіх поштово-телеграфних працівників, зокрема й тих, кого більшовики звільнили з роботи, повернутися на свої робочі місця. Скасовувалися всі постанови Народного секретаря пошти і телеграфів УСРР Мартянова (див. Додаток 2). Наказом № 40 вимагалось від поштово-телеграфних установ познати герби РРФСР. За співробітництво з більшовиками відбувалося звільнення поштово-телеграфних службовців з посад. Величезну увагу в міністерстві приділяли вивченню поштово-телеграфними службовцями української мови. Так, за наказом від 4 березня 1918 р. усі чиновники поштових, телеграфних і телефонних установ УНР мали негайно приступити до вивчення української мови й орфографії⁵⁷. Урядом УНР була організована боротьба з пересиланням грошей організаціями або більшовицькі організації⁵⁸. 24 березня 1918 р. Мала Рада затвердила новий Кабінет Міністрів з міністром пошт і телеграфів Г. Сидоренком у його складі⁵⁹.

29 квітня 1918 р. в результаті силового усунення Центральної Ради на зміну УНР прийшла Українська Держава у формі Гетьманату. Створюючи центральні органи виконавчої влади, гетьман Павло Скоропадський спирався на засновані ще УЦР міністерства та відомства, але звільнив міністрів та їхніх заступників і змінив назву та структуру Ради Міністрів. Зокрема, були ліквідовані національні (російське, польське, єврейське) та поштово-телеграфне міністерства, а також засновані нові – здоров'я та культів (віровизнань). Міністерство пошт і телеграфів було перетворене на Управління пошт і телеграфів МВС. Приділяючи значну увагу українізації установ поштово-телеграфного зв'язку, 26 липня 1918 р. у МВС було видано за підписом В. Кулябко-Корецького наказ «Про вживання в слові і письмі Державної Української мови по поштово-телеграфному відомству». У документі констатувалося, що українська мова є державною. Начальникам округів наказувалося домагатися того, щоб співробітники пошти, телеграфу і телефону під час виконання службових обов'язків, включаючи й листування, уживали лише українську мову. Ті службовці, які не володіли українською мовою, мали терміново розпочати її вивчення. Нові працівники також мали володіти українською мовою⁶⁰.

У липні 1918 р. всі поштово-телеграфні службовці присягнули на вірність Українській Державі⁶¹. За часів існування Української Держави постійно приділялася велика увага освіті зв'язківців, для підвищення якої при поштово-телеграфних установах відкривалися курси для обов'язкового навчання української мови, історії, географії та культури України. Проте відбулося припинення перевезення пошти за межі України, зокрема, вихідна та вхідна кореспонденція з квітня до грудня 1918 р. лежала не відправлена і не вручена адресатам⁶². 14 листопада 1918 р. влада в Україні перейшла до Директорії, яка відновила Українську Народну Республіку. 25 грудня 1918 р. знову було створено РНМ УНР на чолі із соціал-демократом В. Чехівським. Сталися зміни і в структурі управління поштово-телеграфною сферою, зокрема, відновлено Міністерство пошт і телеграфів УНР, яке очолив І. Штефан – член Української партії соціалістів-революціонерів. На цій посаді він пробув до 9 квітня 1919 р. До складу Уряду, який з 9 квітня по 27 серпня 1919 р. очолював український соціал-демократ Б. Мартос, входив І. Паливода – керуючий міністерством пошт і телеграфів. Він же обіймав посаду керуючого міністерством з 29 серпня 1919 р. по

були страчені близько тисячі офіцерів та генералів, генеральний секретар земельних справ УНР Олександр Зарудний, член Центральної Ради Ісак Пугач. Див.: Дорошенко Д. Мої спомины про недавнє минуле. *Український історичний журнал*. 1993. № 4–6. С. 81–85.

⁵⁷ ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 726. Арк. 1–67; Солдатенко В. Рада Народних міністрів Української Народної Республіки. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9: Прил.–С. С. 98–101; Міронова І. Службовці поштового зв'язку в українській революції 1917–1921 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 118–121

⁵⁸ ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 3. Спр. 20. Арк. 7–7 зв.

⁵⁹ Українська Центральна рада: Документи і матеріали. Т. 2. С. 227.

⁶⁰ Пиріг Р.Я. Державна служба в Гетьманаті Павла Скоропадського. *Історія державної служби в Україні*. Т. 1. С. 451, 453, 471; ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 727. Арк. 114.

⁶¹ Обітниця поштово-телеграфних службовців на вірність Українській Державі. *ЦДІАК України*. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 775. Арк. 1–564; Спр. 776. Арк. 101–524.

⁶² Від гінця до Інтернету: Нариси з історії української пошти / В. Мухін, В. Мороз, П. Дюков та ін. Київ: Аспект, 2002. С. 129.

20 квітня 1920 р. в Уряді Ісаака Мазепи, члена Української соціал-демократичної робітничої партії. Наприкінці квітня в Уряді І. Мазепи міністерство пошт і телеграфів очолив безпартійний І. Косенко, він обіймав цю посаду і в останньому Уряді УНР (під керівництвом соціаліста-федераліста В. Прокоповича), який діяв на українських землях з 25 травня до 14 жовтня 1920 р.⁶³

Варто зазначити, що з грудня 1917 р. в Україні на рівні керівних органів державних утворень існувало, по суті, дві установи центральної виконавчої влади у сфері поштово-телеграфного зв'язку – Української Народної Республіки та Української Соціалістичної Радянської Республіки. 5 грудня 1917 р. у Харкові Перший Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів проголосив про створення першого Робітничо-селянського Уряду України, до складу якого входило Народне Секретарство пошти і телеграфів УСРР на чолі з Я. Март'яновим. Діяльність Народного Секретаріату тривала чотири місяці. У залежності від обставин він змінював місце розташування (Харків, Київ, Полтава, Катеринослав, Таганрог). У грудні 1918 р. у складі тимчасового Робітничо-селянського Уряду України, утвореного 28 листопада в Курську й названого Радою Народних Комісарів, існував відділ пошт і телеграфів, який 20 лютого 1919 р. був перейменований у Народний комісаріат пошт і телеграфів УСРР, що діяв до 25 вересня того ж року. 17 квітня 1919 р. РНК УСРР видало декрет, яким припинялася діяльність Управління Київського поштово-телеграфного округу. Натомість створювалися губернські поштово-телеграфні управління (Київське, Волинське (м. Житомир), Чернігівське) на чолі з комісарами.⁶⁴

До назви посад поштових працівників додавалося слово «революційні». Так, були: революційні контролери, революційні робітники тощо. Це положення відбивалося і в назвах установ. Працівники пошти вважалися мобілізованими і як тилові установи Південного фронту відповідали перед владою та революцією на рівних з військовослужбовцями.⁶⁵ Часті зміни влади вносили безлад у роботу установ зв'язку, що супроводжувалося звільненням службовців, уповільненням роботи установ та іншими негативними явищами. Радянський уряд, прийшовши до влади в Україні, закріпив основи правил ведення поштової справи, які частково були успадковані від попередніх режимів та діяли впродовж наступних десятиріч.

За підсумками дослідження можна зробити висновок, що на ранній стадії свого розвитку поштово-телеграфний зв'язок являв собою своєрідну глобальну інформаційну мережу, яка поступово охоплювала всю територію України. Звісно, на цей процес суттєво впливали суспільно-політичні та історичні аспекти життя нашого народу, адже українські землі аж до початку ХХ ст. перебували в складі декількох держав: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Московського царства, Гетьманщини, Австрійської та Російської імперій, УНР, Української Держави, СРСР.

За часів незалежності в Україні довгий час не існувало ринку послуг поштового зв'язку: він був повністю монополізований національним оператором – Українським поштовим підприємством поштового зв'язку АТ «Укрпошта» – і споживачі не мали реальної альтернативи, окрім передачі листів та посилок через провідників поїздів і водіїв маршруток, а також без будь-яких гарантій через незнайомих людей, що було досить ризиковано. Проте в лютому 2001 р. була заснована українська компанія з експрес-доставки «Нова пошта», яка з 2009 р. стала лідером ринку експрес-доставки в Україні. Згідно із соціологічними дослідженнями, уже багато років «Нова пошта» залишається для українців сервісом, яким вони користуються регулярно та із задоволенням.⁶⁶

На сучасному етапі розвитку під впливом різних факторів, зокрема з виникненням електронної пошти, мобільного зв'язку та мережі «Інтернет», роль пошти значно змінилася, вона потрапила в жорсткі умови конкуренції та частково втрачає свої позиції. Роль телеграфу в ХХІ ст. поступово зменшувалася. У зв'язку з фізичною та моральною застарілістю обладнання телеграфного зв'язку, відсутністю його підтримки з боку виробників, з березня 2018 р. акціонерні товариства «Укртелеком» і «Укрпошта» зовсім припинили приймання і надсилання телеграм.⁶⁷ Отже, понад 7 років тому відбулося зникнення послуг телеграфного зв'язку в Україні для всіх категорій споживачів.

⁶³ Солдатенко В. Рада Народних міністрів Української Народної Республіки. С. 98–101.

⁶⁴ Від гінця до Інтернету... С. 129–130; Міронова І. Службовці поштового зв'язку в українській революції 1917–1921 рр. С. 118–121; ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 2. Спр. 363. Арк. 1–33.

⁶⁵ Від гінця до Інтернету... С. 130–132.

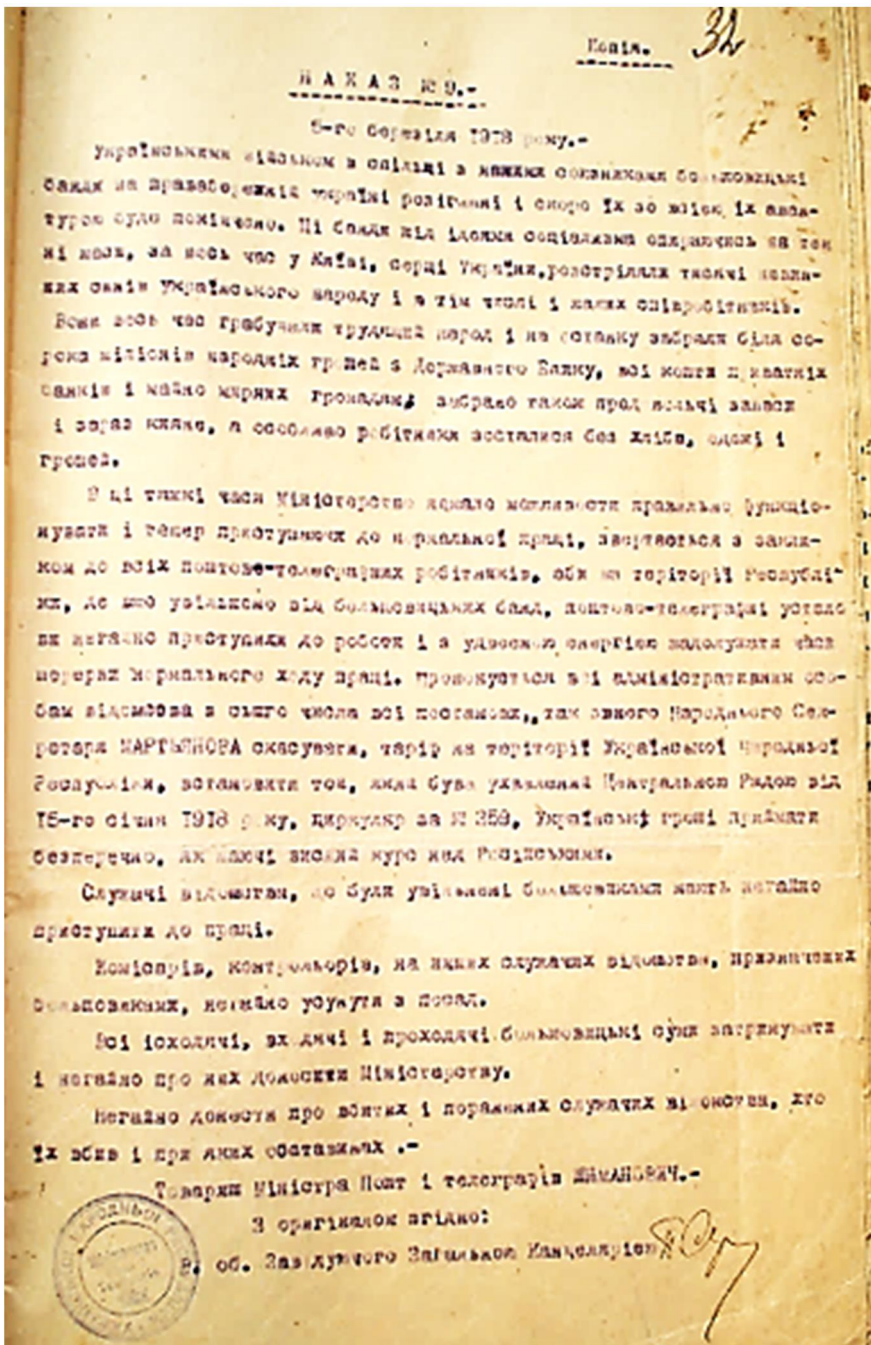
⁶⁶ Нова пошта [офіційний сайт]. URL: https://novaposhta.ua/istoriya_kompanii.

⁶⁷ Остання українська телеграма: ми встигли! BBC News Україна. 2018. 2 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-43255235>.

**Працівники Радульської поштової станції, поштово-телеграфного відділення
у другій половині XIX – початку XX століття**

Роки праці	Прізвище, ім'я, по батькові	Посада	Джерела
Поштова станція приймання різного роду кореспонденції			
1885– 1888	Камко Василь Ісакович	Наглядач поштової станції	Календарь ЧГ на 1886 год. Адрес-календарь на 1886 год. С 43; Календарь ЧГ на 1887 год. С. 883; ДАЧО. Ф. 679. Оп. 10. Спр. 1990. Арк. 41.
1888– ??	Краснобріюкий Федір Ігнатович	Наглядач поштової станції	ДАЧО. Ф. 679. Оп. 10. Спр. 1990. Арк. 73.
Поштово-телеграфне відділення			
1891– 1901	Алєйніков Яків Андрійович, колезький реєстратор, титлярний радник з 1899 р.	Начальник поштово-телеграфного відділення	Календарь ЧГ на 1892 год. С. 255; Календарь ЧГ на 1901 год. Отдел четвертый: Адрес-календарь. С. 64.
??– 20.08.1893	Потипченко Георгій Федорович	Поштово-телеграфний чиновник VI розряду нижчого окладу	Приказ № 36 по Полтавскому почтово-телеграфному округу. Черниговские губернские ведомости. 1893. 12 сентября. № 72. Часть официальная. С. 3.
20.08.1893– 1895	Савицький Олександр Васильович	Поштово-телеграфний чиновник VI розряду нижчого окладу	Приказ № 36 по Полтавскому почтово-телеграфному округу. С. 3; Календарь ЧГ на 1896 год. С. 417.
1896– 1898	Куцевич Олексій Павлович	Поштово-телеграфний чиновник VI розряду нижчого окладу	Календарь ЧГ на 1897 год. Отдел четвертый: Адрес-календарь. С. 56.
1899– 1900	Хижняков Олександр Іванович	Наглядач нижчого окладу	Календарь ЧГ на 1899 год. Отдел четвертый: Адрес-календарь. С. 62.
1901– 1902	Хоминський Степан Васильович, губернський секретар	Начальник поштово-телеграфного відділення	Календарь ЧГ на 1902 год. Отдел IV: Адрес-календарь. С. 78.
22.08.1902– 06.01.1917	Запорожченко Василь Андрійович, колезький реєстратор, з 1904 р. губернський секретар, колезький асесор	Начальник поштово-телеграфного відділення	ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 7. Спр. 1231а. Арк. 2–141 зв.
1906–1908	Аніщенко Аким Іванович	Поштово-телеграфний чиновник VI розряду нижчого окладу	Календарь ЧГ на 1907 год. Адрес-календарь. С. 94.
1908– 1912	Перетятко Міна Іванович	Поштово-телеграфний чиновник VI розряду нижчого окладу	Календарь ЧГ на 1909 год. Адрес-календарь. С. 104; Календарь ЧГ на 1910 год. Адрес-календарь. С. 108; Календарь ЧГ на 1912 год. Адрес-календарь. С. 120.
11.05.1912– 16.10.1912	Курганський Микола Гаврилович	Поштово-телеграфний чиновник VI розряду нижчого окладу	ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 7. Спр. 1721. Арк. 61 зв.–62.
1913– 1916	Старостенко Феодосій Миколайович	Поштово-телеграфний чиновник VI розряду нижчого окладу	Календарь ЧГ на 1914 год. Адрес-календарь. С. 131; Календарь ЧГ на 1916 год. Адрес-календарь. С. 136.
1914	Бувалькевич Прокопій Омелянович	Листоноша	ДАЧО. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 460. Арк. 101 зв.
26.08.1916– 1.10.1916	Семенюк Віктор Якович	Листоноша	ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 7. Спр. 3572. Арк. 26–35
1928	Криволап Євдокія Олександрівна	Охоронець-посильний	ДАЧО. Ф. Р-782. Оп. 4. Спр. 171. Арк. 1–11; Оп. 6. Спр. 158. Арк. 1–3.

Копія наказу Товариша міністра пошт і телеграфів УНР
від 05.03.1918 р. № 9⁶⁸

References

- Doroshenko, D. (1993). Moi spomyny pro nedavnie mynule [My memories of recent past]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 4–6. P. 81–85.
- Hai-Nyzhnyk, P., Soldatenko, V. (2009). Orhanizatsiia upravlinnia v UNR doby Tsentralnoi Rady. *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini u 5 t.* [Organization of administration in the UNR during the time of the Central Rada. *History of the civil service in Ukraine in 5 volumes*]. Vol. 1, P. 418–425. Kyiv, Ukraine.
- Khyzhniakov, V. (2016). Chernyovskaia staryna (1765–1810 hh.). Po arkhivnym bumaham horodskoi dumy [Chernihiv antiquity (1765–1810). Based on archival documents of the city council]. Chernihiv, Ukraine.

⁶⁸ ЦДІАК України. Ф. 696. Оп. 1. Спр. 727. Арк. 32.

Kubiiovych, V. (1955–1995). Telehrafnyi v'iazok. Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chas-tyna [Telegraph communication. Encyclopedia of Ukrainian studies: Glossary section]. Paris–New York, France–USA.

Kudlai, O. (2004). Heneralnyi Sekretariat Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. T. 2: H–D* [General Secretariat of the Ukrainian Central Rada. *Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes. Vol. 2: G–D*]. P. 79–80. Kyiv, Ukraine.

Mironova, I. (2017). Sluzhbovtsi poshtovoho v'iazku v ukrainzii revoliutsii 1917–1921 rr. [Postal workers in the Ukrainian revolution of 1917–1921]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhia National University*, 48, P. 118–121.

Mukhin, V., Moroz, V., Diukov, P. ta in. (2002). Vid hintsia do Internetu: Narysy z istorii ukrainiskoi poshty [Vid hintsia do Internetu: Narysy z istorii ukrainiskoi posty]. Kyiv, Ukraine.

Pater, I. (2009). Status okupovanykh terytorii Halychyny i Bukovyny v 1914–1917 rr. *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini: u 5 t.* [The status of the occupied territories of Galicia and Bukovina in 1914–1917. *History of the civil service in Ukraine in 5 volumes*]. V. 1. P. 390. Kyiv, Ukraine.

Pyrih, R. (2009). Derzhavna sluzhba v Hetmanati Pavla Skoropadskoho. *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini u 5 t.* [Civil service in the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky. *History of the civil service in Ukraine in 5 volumes*]. V. 1. P. 451, 453, 471. Kyiv, Ukraine.

Riznyk, Yu. (2014). Diialnist poshtovykh ta poshtovo-telehrafnykh ustanov pravoberezhnoi Ukrainy: kadry i kliienty [Activities of postal and postal-telegraph institutions in right-bank Ukraine: staff and customers]. *Chornomorskyi litopys – Black Sea chronicle*, 9, P. 65–72.

Shevchenko, E. (1915). Zemskie telefonnye sety v Rossyy [Local telephone networks in Russia]. *Chernykhovskaia zemskai nedelia – Chernihiv local week*, 50, P. 5–6.

Shliakhov, O., Kovalchuk, T. (2018). Poshtovo-telehrafnyi ta telefonnyi v'iazok v Ukraini v dr. pol. XIX – na poch. XX st. [Postal, telegraph and telephone communications in Ukraine in the second half of the 19th – the early 20th c.]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st. (2000–2022) – Problems of Ukrainian history in the 19th – the early 20th c. (2000–2022)*, 28, P. 203–230.

Soldatenko, V. (2012). Rada Narodnykh ministriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. T. 9: Pyl–S.* [Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic. *Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes. Vol. 9: App.–S*]. P. 98–101. Kyiv, Ukraine.

Storozhenko, N. (1891). Reformy v Malorossyy pry hrafe Rumiantseve [Reforms in Little Russia under count Rumyantsev]. *Kyevskaia starina – Kyiv antiquity*, 34, P. 455–463.

Ukrainska Tsentralna rada: Dokumenty i materialy: u 2 t. T. 1. 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r. (1996). Uporiadn. V. Verstiuk (kerivn.) ta in., Red. kol.: V. Smolii (vidp. red.) ta in. [Ukrainian Central Council: Documents and Materials: in 2 vols. Vol. 1: March 4 – December 9, 1917]. P. 179, 496. Kyiv, Ukraine.

Ukrainska Tsentralna rada: Dokumenty i materialy: u 2 t. T. 2: 10 hrudnia 1917 r. – 29 kvitnia 1918 r. (1997). Uporiadn. V. Verstiuk (kerivn.) ta in., Red. kol.: V. Smolii (vidp. red.) ta in. [Ukrainian Central Council: Documents and Materials: in 2 vols. Vol. 2: December 10, 1917 – April 29, 1918]. P. 114–115. Kyiv, Ukraine.

Zhenzhera, S., Chekunova, O., Vasiuta, K., Pavlenko, M. (2015). Istoriia rozvytku elektrosv'язu. Nevidomi storinky [History of telecommunications development. Unknown pages]. *Information processing systems – Systemy obrobky informatsii*, 5 (130), P. 8.

Асадчев Олександр Іванович – краєзнавець, заступник керівника Ріпкинського відділення Товариства «Чернігівське земляцтво» в м. Києві, автор-упорядник «Книги Пам'яті селища Радул Чернігівського району Чернігівської області» (вул. Героїв Маріуполя, 4, кв. 55, м. Київ, 03191, Україна).

Asadchev Olexander – local historian expert, deputy chairman of the Ripky branch of the «Chernihivske zemlyatstvo» society in Kyiv, author-compiler of the «Book of Remembrance of the settlement Radul Chernihiv district of Chernihiv region» (Heroes of Mariupol str., 4, kv. 55, Kyiv, 03191, Ukraine).

E-mail: o.asadchev@ukr.net

Дата подання: 26 травня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 8 січня 2026 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Асадчев, О. Нариси з історії поштового, телеграфного та телефонного зв'язку в Україні, зокрема в слободі Радул та містечках Любеч і Ріпки, що на Чернігівщині (друга половина XVII – початок XX ст.). Частина друга. *Сіверянський літопис*. 2026. № 1. С. 37–50. DOI: 10.58407/litopis.260105.

Цитування за стандартом APA

Asadchev, O. (2026) Narysy z istorii poshtovoho, telehrafnoho ta telefonnoho v'iazku v Ukraini, zokrema v slobodi Radul ta mistechkakh Liubech i Ripky, shcho na Chernihivshchyni (druga polovyna XVII – pochatok XX st.). Chastyna druha [Essays on the history of postal, telegraph and telephone communication in Ukraine, in particular in the village of Radul and towns of Liubech and Ripky, in the Chernihiv region (the second half of the 17th – the beginning of the 20th century). The two part]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 37–50. DOI: 10.58407/litopis.260105.